Arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en de implicaties voor huishoudens en beleid

J. L. BOEREMA EN G. L. NIEKOOP

Nederland mag dan nog achterlopen op veel andere landen, maar de trend is onmiskenbaar: steeds meer vrouwen begeven zich op de arbeidsmarkt. Of daarmee de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid over mannen en vrouwen of de inkomensverdeling tussen huishoudens evenwichtiger zal worden, valt te betwijfelen.

In Nederland participeren steeds meer vrouwen op de arbeidsmarkt. Deze ontwikkeling zal niet ongemerkt aan de huishoudens waarvan deze vrouwen deel uitmaken, voorbij gaan. In het kader van een doctoraal-scriptie Huishoudwetenschappen hebben wij – d.m.v. een literatuurstudie – verkennend onderzoek verricht naar de mogelijk implicaties van een toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen voor privé-huishoudens, met betrekking tot de samenstelling van huishoudens, de inkomensverdeling over huishoudens en de tijdsbesteding van de leden van huishoudens. In dit artikel zal in het kort verslag worden gedaan van de belangrijkste bevindingen uit deze scriptie, waarna een beschouwing volgt van de mogelijke betekenis van deze toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen voor een aantal beleidsterreinen.

Arbeidsmarktparticipatie van vrouwen tussen 1975 en 1985

In 1975 behoorden ongeveer 1,37 miljoen vrouwen van 15 jaar en ouder tot de beroepsbevolking. In 1985 was dit aantal gestegen tot 2,05 miljoen (CPB, 1987). Binnen de totale beroepsbevolking (van mannen en vrouwen samen) steeg het percentage vrouwen hiermee van 27,5% in 1975 tot 34,8% in 1985. Beleidsmaatregelen van de Nederlandse overheid als de kies-exact campagne (waarbij vooral meisjes, ter versterking van hun positie op de arbeidsmarkt, worden geadviseerd dan wel verplicht om exacte vakken in hun vakkenpakket op te nemen), de positieve-actie (waarbij indien sprake is van gelijke dan wel voldoende geschiktheid van sollicitanten, de voorkeur wordt gegeven aan een vrouw) en de 1990-maatregel (waarbij vrouwen die in 1990 of daarna de leeftijd van 18 jaar bereiken, worden geacht in hun eigen levensonderhoud te kunnen voorzien) wijzen in de richting van een voortzetting van deze trend.

Huishoudsamenstelling

Uit empirisch onderzoek blijkt, dat de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, negatief wordt beïnvloed door de aanwezigheid van een mannelijke partner en/of kinderen in het huishouden. Voor gehuwd samenwonende vrouwen blijkt dit echter in sterkere mate te gelden, dan voor ongehuwd samenwonende vrouwen. Het verschil in arbeidsmarktparticipatie – van de gehuwd samenwonenden participeert 31%, van de ongehuwd samenwonenden 75% – blijkt voor 85% verklaard te kunnen worden door verschil in kenmerken tussen beide categorieën vrouwen.
Verder blijkt de wekelijkse arbeidsduur voor gehuwd samenwonenden ca. 26 uur te bedragen en voor de ongehuwd samenwonenden ca. 36 uur, wat voor 70% uit het verschil in kenmerken tussen beide categorieën vrouwen verklaard kan worden.
Nadere bestudering van het verschil in kenmerken tussen de gehuwd- en de ongehuwd samenwonende vrouwen wijst uit, dat de ongehuwd samenwonenden gemiddeld ongeveer tien jaar jonger zijn dan de gehuwd samenwonenden en dat de ongehuwd samenwonenden veel minder vaak deel uitmaken van huishoudens waarin kinderen aanwezig zijn. *Siegers* (1985) geeft aan dat de leeftijd van de kinderen ook een rol speelt bij het al dan niet buitenshuis werken: hoe jonger de kinderen des te geringer is de arbeidsmarktparticipatie, terwijl deze negatieve invloed minder sterk is indien tevens oudere kinderen in het huishouden aanwezig zijn.

Ongehuwd samenwonenden zijn gemiddeld jonger en hebben minder vaak kinderen. Ver-

wacht mag worden, dat een groot deel van de ongehuwd samenwonenden, na verloop van tijd alsnog zal gaan trouwen en/of kinderen zal gaan krijgen. Het ongehuwd samenwonen kan dus worden gezien als een levensfase, die mogelijk wordt gevolgd door de levensfase van het gehuwd samenwonen. Hoewel de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de levensfase van het ongehuwd samenwonen in steeds mindere mate negatief beïnvloed blijkt te worden door de aanwezigheid van een mannelijke partner en kinderen in het huishouden, zou deze negatieve invloed in de mogelijk hierop volgende levensfase van het gehuwd samenwonen alsnog kunnen toenemen.

Het lijkt aannemelijk om op grond van bovenstaande te veronderstellen, dat het traditionele model – waarin de man kostwinner en de vrouw huisvrouw is en voor de kinderen zorgt – steeds meer zal verdwijnen, ten gunste van de volgende modellen:

- het tweeverdienershuishouden zonder kinderen (dat vooral zal worden aangetroffen in de levensfase van het ongehuwd samenwonen);
- het tweeverdienershuishouden met kinderen (dat vooral zal worden aangetroffen in de levensfase van het gehuwd samenwonen);
- het eenpersoons-huishouden (waarbij moet worden opgemerkt, dat de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens vooral zal worden veroorzaakt door de vergrijzing van de bevolking);
- het een-ouder-huishouden.

Ploegmakers en *Van Leeuwen* (1989) wijzen erop dat uit empirisch onderzoek blijkt, dat vrouwen – al dan niet met kinderen – op jongere leeftijd zonder partner gaan wonen dan mannen en dat vrouwen deze veranderingen bovendien vaker meemaken. Dit duidt erop dat huishoudens dynamischer aan het worden zijn. Deze trend zou zich kunnen voortzetten, waardoor de samenstelling van huishoudens in de toekomst vaker zou kunnen wijzigen. Hierdoor zou in de toekomst vaker sprake kunnen zijn van seriemonogamie: een opeenvolging van verschillende relaties en relatievormen, afgewisseld met het – al dan niet met kinderen – zonder partner wonen (*Langeveld*, 1985).

Inkomensverdeling

De participatiegraad op de arbeidsmarkt van hoger opgeleiden, blijkt relatief hoger te zijn dan die van lager opgeleiden. Hoewel dit zowel voor mannen als voor vrouwen geldt, blijkt dit voor vrouwen in sterkere mate te gelden (CPB, 1986). Een toename van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen zal dan ook met name de participatie van hoger opgeleide vrouwen betreffen.

Volgens de theorie van de homogamie, hebben mensen doorgaans een partner met ongeveer hetzelfde opleidingsniveau, waarbij de man meestal een relatief iets hoger opleidingsniveau heeft dan de vrouw (*De Hoog*, 1982). Dit betekent dat lager opgeleide vrou-

wen met een lage (potentiële) loonvoet, ook vaker een lager opgeleide partner zullen hebben, met een lage (potentiële) loonvoet, terwijl hoger opgeleide vrouwen juist vaker ook een hoger opgeleide partner met hogere inkomsten zullen hebben.
Met betrekking tot de inkomensverdeling over huishoudens zou bovenstaande kunnen betekenen, dat het traditionele model waarin de man kostwinner en de vrouw huisvrouw is, met de aanwezigheid van kinderen – waarbij moet worden rondgekomen van een (relatief) laag inkomen, vaker zal worden aangetroffen bij de lager opgeleiden, terwijl het tweeverdieners-huishouden dat kan beschikken over twee (relatief hoge) inkomens, vaker zal worden aangetroffen bij de hoger opgeleiden. Dat zou betekenen, dat een toename van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, met betrekking tot de inkomensverdeling over huishoudens, zou gaan leiden tot een toename van de inkomensverschillen tussen de lager opgeleiden enerzijds en de hoger opgeleiden anderzijds.

Implicaties voor de tijdsbesteding

Ten aanzien van de tijdsbesteding van leden van huishoudens, mag op grond van de theorieën van de New Home Economics worden verondersteld, dat wanneer vrouwen meer marktarbeid gaan verrichten, dit zal gaan leiden tot een afname van de door vrouwen bestede hoeveelheid tijd aan huishoudelijke arbeid en ontspanning. Het huishouden zal als gevolg hiervan meer goederen en diensten op de markt kopen en minder goederen en diensten thuis produceren.
Voor mannen geldt, dat zowel het type huishouden waarvan zij deel uitmaken, als het verrichten van marktarbeid door de vrouw, nauwelijks van invloed is op de hoeveelheid tijd die zij besteden aan marktarbeid. Wanneer vrouwen meer buitenshuis gaan werken, dan leidt dat waarschijnlijk niet tot een afname van het buitenshuis werken door mannen. Een eventuele toename van de door mannen bestede hoeveelheid tijd aan huishoudelijke arbeid, zal dus voornamelijk ten koste moeten gaan van hun vrije tijd. Het is daarom niet te verwachten, dat de door mannen bestede hoeveelheid tijd aan huishoudelijke arbeid spectaculair zal gaan toenemen. Het gegeven, dat vrouwen relatief vaker in deeltijd werken, speelt hierbij bovendien een rol. Kortom, het ziet ernaar uit dat de verschillen in tijdsbesteding aan betaald werk tussen mannen en vrouwen zullen afnemen. Maar als het gaat om verzorgende taken, dan valt niet te verwachten dat mannen daar op hun beurt een evenredig deel van over zullen nemen.

Beleidsimplicaties

Bovenstaande conclusies moeten uiteraard met de nodige voorzichtigheid worden bezien. Verder onderzoek naar de implicaties van een toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen voor privé-huishoudens is ons inziens gewenst.
Een bekend gezegde luidt: "Regeren is vooruit zien". In een zich in steeds sneller tempo veranderende samenleving is het voor beleidsplanners meer dan ooit zaak, zich te richten op de toekomst. Het is in dit kader van belang, dat beleidsplanners op verschillende beleidsterreinen rekening houden met de trend dat vrouwen in toenemende mate op de arbeidsmarkt participeren. Hieronder zullen wij hierop beknopt ingaan, waarbij telkens zal worden uitgegaan van de mogelijke ontwikkelingen bij ongewijzigd beleid. De volgende beleidsterreinen zullen achtereenvolgens aan bod komen: werkgelegenheid, volkshuisvesting, onderwijs, emancipaties en sociale zekerheid.

Werkgelegenheid

Voor een beleidsterrein als de werkgelegenheid zou de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen kunnen betekenen, dat enerzijds op korte termijn rekening zal moeten worden gehouden met een extra groei van het arbeidsaanbod van vrouwen (doordat jonge vrouwen in steeds mindere mate de arbeidsmarkt zullen verlaten dan tot nu toe in Nederland gebruikelijk is geweest en vanwege een toename van het aantal herintredende vrouwen), terwijl anderzijds op langere termijn rekening zal moeten gehouden met een daling van het arbeidsaanbod (doordat een toename van uitstel dan wel afstel van het krijgen van kinderen zal gaan leiden tot een verdere daling van het geboortecijfer). Verder is te verwachten, dat het aantal deeltijdbanen en de (trendmatige) arbeidsduurverkorting in verhoogd tempo zullen toenemen en dat de (niet) commerciële dienstverlening zal groeien als gevolg van bijvoorbeeld een toename van de consumptie van kinderopvangvoorzieningen, buitenshuis eten en wassen, thuiszorg/gezinsverzorging, extra (luxe) vakanties, luxe goederen, kant-en-klaar (voedsel)produkten, etc.

Volkshuisvesting

Voor de volkshuisvesting zou de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen kunnen betekenen dat het aantal personen per huishouden in de toekomst verder zal dalen. Als gevolg van deze toenemende huishoudensverdunning zal zowel de vraag naar (betaalbare) huisvesting als, de vraag naar wo-

ningen die geschikt zijn voor kleinere huishoudens, toenemen.

Onderwijs

Voor wat betreft het onderwijs zal rekening moeten worden gehouden met een verdere terugloop van het aantal leerlingen (als gevolg van een verdere daling van het geboortecijfer). Verder zal naarmate het aandeel van vrouwen binnen het totale arbeidsaanbod stijgt, het belang van het kleiner worden van de verschillen tussen mannen en vrouwen in opleidingsniveau en -opleidingsrichting, toenemen.

Emancipatie

Met betrekking tot de emancipatie van vrouwen in de Nederlandse samenleving valt te verwachten, dat het aantal vrouwen dat economisch zelfstandig is verder zal toenemen en dat het door mannen verrichten van huishoudelijke arbeid geleidelijk terrein zal winnen.

Sociale zekerheid

Voor wat betreft de sociale zekerheid kan gedacht worden aan een verdere individualisering van het stelsel van sociale zekerheid (maatschappelijk zal, wegens het dynamischer worden van huishoudens, de behoefte groeien aan een stelsel waarbij de rechten en plichten meer individueel worden opgebouwd). Bovendien zal het aantal vrouwen dat na (echt)scheiding of verweduwing (langdurig) in de bijstand terecht komt afnemen.

Zoals reeds opgemerkt is bij bovenstaande beleidsimplicaties van een toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, uitgegaan van de mogelijke ontwikkelingen bij ongewijzigd beleid. Als bijvoorbeeld het aantal (betaalbare) kinderopvangvoorzieningen uitgebreid zou worden, of de kinderbijslag verhoogd zou het hebben van jonge kinderen, met name voor vrouwen, minder als een belemmering kunnen worden ervaren voor het participeren op de arbeidsmarkt. Zo zullen er ongetwijfeld meer beleidmaatregelen te bedenken zijn, met behulp waarvan mogelijke toekomstige ontwikkelingen in meer of mindere mate te sturen zullen zijn. De bedoeling van dit artikel is om een bijdrage te leveren aan de discussie over de vraag, in welke richting deze mogelijke toekomstige ontwikkelingen het beste gestuurd zouden kunnen worden.

Tevens willen wij middels dit artikel het belang van verder onderzoek naar deze problematiek onderstrepen. Verder onderzoek zou de mogelijk in de toekomst te verwachten knelpunten in een vroeg stadium kunnen signaleren, zodat beleidsmaatregelen hierop tijdig kunnen worden afgestemd.

Literatuur

Boerema, J. L. en *G. L. Niekoop*, 1988. "Een verkenning van de ontwikkelingen op de Nederlandse Arbeidsmarkt voor de periode 1985-2010 en de mogelijke implicaties voor de huishoudsamenstelling, inkomensverdeling en tijdsbesteding", scriptie vakgroep Huishoudkunde LU, Wageningen.

Centraal Planbureau (CPB), 1986. "De onderwijsprognose 1986. Leerlingen, schoolverlaters en bevolking naar opleidingsniveau tot 2000", Den Haag.

Centraal Planbureau (CPB), 1987. "Herziening trendmatige arbeidsaanbod 1985-2000" Notitie nr. 10. Den Haag.

Hoog, C. de, 1982. "Partnerselectie bij huwelijkssluiting in Nederland" (with a summary, avec un resumé), dissertatie, Wageningen.

Langeveld, H. M., 1985. "Binding in vrijheid: een studie naar toekomstige gezinnen, relaties en hulpverlening". Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Rijswijk.

Ploegmakers, M. J. H. en *L. Th. van Leeuwen*, 1987. "Huishoudensvorming en inkomen. Een statistische analyse op basis van de woningbehoefteonderzoeken 1977 en 1981", Ministerie van VROM, Den Haag.

Siegers, J. J., 1984. "Equality of the sexes in the distribution of labour: is the goal in sight? The case of the Netherlands. In: Labour and Society, april/juni 1984.

Siegers, J. J., 1985. "Arbeidsaanbod en kindertal. Een micro-economische analyse", proefschrift, Utrecht.

Wezel, J. A. M. van, 1981. "Arbeidsmarktbeleid in de verzorgingsstaat. Ontwikkeling, doelstelling en resultaten". In: Rademakers, L. (red.) Sociale kaart van Nederland, deel 3 Het Spectrum, pp. 25-46.

Auteurs

Ir. J. L. (Jan) Boerema, medewerker sociale zaken en huisvesting gemeente Graft-De Rijp. Privéadres: Keizerstr. 5, 1811 BT Alkmaar.

G. L. (Georgette) Niekoop, doctoraalstudente Huishoud- en Consumentenwetenschappen, Landbouwuniversiteit Wageningen. Privé-adres: Marijkeweg 28 C-2, 6709 PG Wageningen.